

ÂŞIK ALI VE AĞRI DAĞI

Ali Şamil Hüseyinoğlu¹

Yrd. Doç. Dr. Elmira Memmedova²

Özet

Ağrı Dağı ve Nuh konusu Azerbaycan'ın gerek yazılı, gerek sözlü edebiyatında ele alınmıştır. Azerbaycan Âşık şiirinde, aynı zamanda Âşık Alı'nın (1801-1911) eserlerinde de bu konuya rastlıyoruz. Bu açıdan Âşık Alı'nın Ağrı Dağı'na adanmış koşmasını ve ve “Âşık Alı'nın Türkiye Seferi” adlı destanı kaydedebiliriz. “Âşık Alı'nın Türkiye Seferi” başlıklı eserde, Aşığın yaşam öyküsüne dair önemli bilgiler yer almakla birlikte onun Iğdır'a gelmesi ve buradan da Ağrı Dağının eteklerine geçmesi ve kaçaklarla (eşkılarla) karşılaşması bildiri konusu açısından önem arz etmektedir. Destanda Aşığın Ağrı Dağı'nın özelliklerini tarif etmesi sonucunda o kaçakların (eşkılarının) elinden kurtulması dikkati çeken bölümlerdendir. Nuh'un bin dokuz yıl ömür sürmesi, Ağrı Dağının başında her zaman kar olması, Pir gibi bilinmesi, Nuh'un gemisinin buraya oturması, Peygamber çeşmesinin burada bulunması gibi özellikleri dile getiren Âşık Alı'nın içinde bu dağa karşı bir sevgi de duyulmaktadır.

Bildiride Azerbaycan Âşık şiirinde, özellikle de Âşık Alı'nın eserlerinde Ağrı Dağı ve Nuh konusu araştırmaya tabi tutulacaktır.

¹ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alishamil@yahoo.com

² Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Türk Filolojisi Bölümü, elmiram@rambler.ru

Anahtar kelimeler: Aşık Alı, Ağrı Dağı, Azərbaycan, Türkiyə, destan

Abstract

ASHİK ALİ AND MOUNTAIN OF AĞRI

Topics, related to Mountain of Agri and Prophet Noah have been addressed in written and verbal Azerbaijani literature. This topic is found in Azerbaijan Ashig poetry and works of Ashig Ali (1801-1911). Ashig Ali born in Gizilvenk village of Goyche province – historically Azerbaijani territory (presently within borders of Armenian Republic), neighboring to Agri province of Turkey is one of the masters of Ashig art. Such masters of Ashig art as Ashig Gulu, Ashig Usuf, Ashig Mustafa, Ashig Masim have been up-brought in his village.

Works by Ashig Ali have been collected, registered and published in different years by a number of his researchers. His poems in the genre of gerayli, goshma, tajnis, divani are known to us. In addition, there are three stories about Ashig Ali. These stories are “Battle of words between Ashig Ali and Ashig Alesker”, “Ashig Ali’s trip to Turkey” and “About presenting Ashig Ali with horse by Haji Huseyn”. The first story tells about battle of words between Ashig Ali and his pupil Ashig Alesker and gaining a victory over him by the latter. Among those three stories “Ashig Ali’s trip to Turkey” provides a number of evidences on contemporaneous Turkey (Ottoman) – Azerbaijan relations, and historical and

literary personality of Ashig Ali. From this perspective we can state Ashig Ali's goshma dedicated to Mountain of Agri and epos "Ashig Ali's trip to Turkey". In the work titled "Ashig Ali's trip to Turkey" alongside with important information on ashig's life, we derive information about his visit to Igdir, to bottom of mountain of Agri and his meeting with brigands there. And according to the epos the ashig gets rid of those brigands due to his description of features of the mountain of agri. We witness the special love of the ashig to Agri while he mentions thousand and nine hundred year long life expectancy of the prophet Noah, permanent snows on the top of Agri, its esteem as a sacred place (pir), settling of Noah's Ark there.

This epos recorded from Ashig Haji of Goyche has features common and different from the classic eposes. As it is seen from its content, falling in love with a girl, departure for the strange country, coincidence of the return with the wedding day of the beloved girl are among the common topics and motifs found in the classical eposes starting from "Kitabi Dede Korkut". But since the mentioned epos is about the modern period it does not bear a number of features of epos motifs. The first among those differences is the lack of "buta" motif.

Key words: Ashig Ali, Mountain of Agri, Turkey, Azerbaijan, epos

Giriş:

Birçok halklarda olduğu gibi Türklerde de kutsal bir mekân sayılan, “Gök-Tanrı’ya yakın ve bazen ona destek olan dikeyliğin güçlü bir simgesi, evrenin merkezinde bulunan ve kozmik bir işlevi olan, ırkın beşiği, ağaçlı, karlı, hem erişilmez, hem gizemli bir yer olan dağ, Türklerin ve Moğolların mitolojilerinde her zaman önemli bir rol oynamıştır.” (Bonney, 2000: 147) ok eskilere dayanan dağ kültü, günümüze kadar devam ettirilmif, Türkler Tanrı dağına tapındıkları gibi dünyanın başka yerlerinde birçok dağı kutsal bilmişler. “Türkler, Türkiye’ye gçleri sırasında, kendileri tarafından Orta Asya’da kullanılan adları, pek çok yüksek yere tekrar verdiler ve oralarda birer kült kurdular”. (Bonney, 2000: 147) Tabii ki Azerbaycan arazisinde de dağ kültü her zaman önem taşımış ve son döneme kadar, yani Ermenistan’dan Türkler kovulana kadar yağmur olmadığında Goşgar Dağının zirvesinden taş (yada taşı) getirmiş, köylerinin pınarına salarak msellaya çıkmakla yağmur yağdırmışlar. Goşgar’a (Daşkesen ilçesi), Kepez’e (Gence yakınlığında), Ketı’ye, İnekdağ’a (Gökçe mahalı) vb. dağlara kurban denmesi, dağın zirvesinde kurban kesilmesi dağ kültüne inancın sonucudur. “Azerbaycan’da ve Anadolu’da son dönemlere kadar, dağlara kanlı kurban sunma adeti yaşatılmıştır. Bunun esasında İslamiyet’ten sonra bazı dağlarda evliya yatırıların var olması inancı durur. Nitekim dağın yakınlarında yaşayan insanlar evliyaların adını dağa vermekle dağları birer ermiş insan olarak tasarlamış ve bu nedenle de dağa kanlı kurban sunmuşlardır. Bununla beraber kitlevi şekilde ziyaret edilen kutsal dağlar da vardır”. (Bayat, 2006) Günümüzde her yaz binlerle kişi (yaşından, cinsinden asılı olmayarak) Babadağ’ın zirvesini pir ocak diye ziyaret eder.(Buraya Babadağın Baş kafkasya slslesnn gny doğusunda olduğunu

ucaliğı 3629 metr bashı hemişe karlı olduğunu Karaçay, Velvele çay, Girdiman çay başlanğıcını buradan aldığını ucalığını Guba ve İsmayilli arasında yerleşdiyini yazsan daha münasibdir.) Oradan kar getirir pınara döküp dua okumakla yağmur yağdırılır. Böylece Türkler Altay’da, Tanrı Dağlarında olduğu gibi Kafkasya’da da dağa inanmış ve onu kutsal saymış, “aynı zamanda, yerli gelenekler tarafından değeri yükseltile tepeleri kutsal olarak kabul etmişler. Örneğin: Nuh’un gemisinin karaya oturduğu Ağı Dağı ve ... eski adı İda olan Kaz Dağı”. (Bonney, 2000: 147)

Âşık Alı da Müslüman bir ailede doğulsa da, İslam inancına sadık kalsa da dedelerinin geleneğinden kopamamış, uca dağları kutsal bilmiş ve eserlerine yansıtmıştır. Bunu onun şiirlerinde ve hakkında konuşmuş halk hikâyesinde görebiliriz.

1. Âşık Alı’nın Tarihi ve Edebi Kişiliğı

Tarihi Azerbaycan toprağı (bugün Ermenistan Cumhuriyetine dâhildir) Gökçe mahalının Gızılvenk köyünde doğan Âşık Alı, Azerbaycan Âşık sanatının üstat isimlerinden birisidir. Onun doğduğu köy Âşık Alı’dan başka Âşık Gulu, Âşık Usuf, Âşık Mustafa, Âşık Mesim gibi âşıkları da yetiştirmiştir. Âşık Alı bu sanatı küçük yaşlarından üstadı Âşık Allahverdi (Ağ Âşık) öğrenmiştir. (Elesger, 1999: 16)

Âşık Alı hakkındaki destanlardan onun tarihi kimliğı ve yaşamı hakkında birçok doğru bilgilere ulaşabiliriz. Şimdiye kadar bütün kaynak ve araştırmalarda

Âşık Alı'nın 1800 veya 1801 yılında doğduğu ve 1911 yılında vefat ettiği yazılmaktadır. Ama “Âşık Alı'nın Türkiye seferi” destanına baktığımızda bazı tarihi olguların bu doğum tarihiyle çelişki yarattığını görüyoruz. Destanda Ahura depreminden³ bahsedilmiştir. Bilindiği üzere bu deprem 1840, 1846 yıllarında olmuştur. O zaman deprem tarihiyle Âşık Alı'nın yaşını kıyasladıkta bir uygunsuzluğun olduğunu görüyoruz. Yani 1846 yılında Âşık Alı 45-46 yaşlarında olmalıydı, ama destanda onun çok genç yaşlarında, delikanlı çağlarında evlenmek için para kazanmak amacıyla Türkiye'ye gittiği ve Ağrı Dağının eteklerine geldiği söylenmektedir.

Âşık Alı'nın edebi eserleri birçok araştırmacılar tarafından derlenmiş, yazıya alınmış ve çeşitli yıllarda yayınlanmıştır. Âşık Alı'nın bize geraylı, koşma, tecnis, divani şeklinde şiirleri bellidir. Bundan başka Âşık Alıyla ilgili üç rivayet daha bulunmaktadır. Bunlar “Âşık Alıyla Âşık Elesger'in Atışması”, “Âşık Alı'nın Türkiye Seferi” ve “Hacı Hüseyin'in Âşık Alı'ya At Bağışlaması” adlı destanlardır. Birinci rivayette Âşık Alıyla onun öğrencisi Âşık Elesger'in bir mecliste atışmaları ve öğrencisinin üstadını yenmesi anlatılır. Bu rivayetler içerisinde “Âşık Alı'nın Türkiye Seferi” adlı eser, çağdaş destan poetikası, XIX.

³ “Büyük Ağrı Dağı'na ilk **Avropali kişi** (Onceler dağın zirvesine çıkan yüzlerle kişi kayda alınmamıştı) çıkan kişi olan Prof. Dr. Parrot, 27 Eylül 1829 günü zirveye ulaşır. Parrot'un 1844 yılında ölümünden sonra yerine geçen ve devlet adına bölgeye gönderilen Prof. O.W.Herman Abich 1846 yılında üniversiteye “Ahura tamamen imha oldu” şeklinde rapor gönderir. Ahura'nın Abich'in belirttiği tarihte yok olmuş, ancak daha sonra benzer bir felaketi 1940 yılında yeniden yaşamıştır.

Ahura ile birlikte burada yer alan Yakup Manastırı ve Peygamber Çeşmesi de yok olmuştur. O tarihlerde yapılan araştırmalarda bulunan ve Nuh'un gemisine ait olduğu söylenen bazı parçaların yok olan bu manastırda saklandığı bilinmektedir. Gemiye ait diğer bazı parçaların ise Erivan yakınlarındaki başka bir manastırda bulunduğu bilinmektedir. Ağrı Dağı'na ilk çıkan kişi olan Parrot, 1829'da bölgeye geldiğinde Etşimiadsin Manastırı olarak bilinen bu manastırda, manastırın patriği Aziz Jaco p tarafından kendisine kutsal emanet olarak kabul edilen gemi parçalarının gösterildiğini nakleder”.(http://www.rotalar.com/da-mainmenu-45/77-ada/115-ada?start=4-12. 09.2010)

yüzyıl Türkiye (Osmanlı) -Azerbaycan ilişkileri ve genel olarak Âşık Alı'nın tarihi ve edebi kişiliği hakkında birçok bilgiler vermektedir.

2. “Âşık Alı'nın Türkiye Seferi”⁴ Destanı

Destan'ın İçeriği: Âşık Alı anne babasının tek oğludur. Aileleri oldukça fakirdir. Bir gün babası bu oğlanın evlenmek yaşının geldiğini der ve kız aramaya başlarlar. Âşık Alı artık birisini – Çarmıhlı Niftalı'nın kızı Besti Hanımı bellediği, sevdiği için aday olarak söylenen kızları beğenmez ve babası o kızı istemeye gider. Ama Besti Hanımın babası zengin olduğu için kızını yalnız üç yüz manat para, on yedi koyun, Çahırrı'dan Deli Ağayar'ın tayını ister ve her iki tarafın düğün masraflarının erkek evine ait olduğunu söyler. İmirze, yani Âşık Alı'nın babası anlaşır ve bunları getirerek kızı alacaklarını vaat ederek evine döner. Ama çok fakir olduklarından istenenleri vermek çok zor olduğu için Âşık Alı köyünü terk ederek para kazanmaya gider. Nahçıvan tarafa geçerek burada bir mecliste söz söyler bir at kazanır ve yoluna devam eder. Âşık Durahan'ın köyüne gelir ve ona düğün yapmak istediğini, ama parasının olmadığını anlatır ve onlar birlikte Al Osmana, yani şimdiki Türkiye'ye giderek para kazanmaya niyet ederler. Âşık Alı köylülerinden birisiyle Besti Hanıma mektup yollar:

Vesmim destan oldu, düştü dillere

Hayıf oldu yetişen yok hallere

⁴ Destan İkinci Dünya Savaşından sonra yazıya alındığından Türkiye seferi adlanır. Önceler Osmanlı seferi adıyla olmuştur.

Âşık Alı düştü tozlu yollara

Yolum düştü el Osmana⁵ değinen. (Gökçe, 2001: 347)

Türkiye'ye, Muş şehrine gelirler. Burada üç paşaya sazla söz söylerler ve çok para kazanırlar. Fakat yüce boylu çok pehlivan gibi birisi gelerek paraları alarak gider.

Âşık Alı Âşık Durahan'ı dinlemeyerek onu takip eder ve bir paşanın mekanına gelir. Paşa bu adamın onun aşığı Âşık Yığval olduğunu söyler ve onların paralarını çalmadığını kafiye söylediğini ve onlar bulamayınca aldığını bildirir. Âşık Alı'yla Âşık Yığval atışırlar ve Âşık Alı kazanır, paraları da alır. Daha sonra Âşık Durahan ve diğerleri vatana geri dönerler, Âşık Alı ve Gorçu Galaycı Aset ise yollarına devam ederler ve Kars, Sarıkamış tarafa gelirler. Gullarbaydar köyünde Âşık Alı Dağıstan'lı Âşık Esmer'le atışır ve onu bağlar. Âşık Esmer onunla evlenmesini, yanında kalmasını ister, ama Âşık Alı kendi yurdunda bir sevgilisinin olduğunu, onu beklediğini der ve daha iki kese altın da kazanarak yoluna devam eder, Erzurum ve İğdır'ı geçerek Ağrı dağının eteklerine yetişir. Ona önceden burada yedi zılan kaçağının olduğunu ve onlara zarar verebileceklerini söylediklerini hatırlar. Bu kaçaklarla karşılaştığında Âşık Alı onları aldatarak bir taşın arkasına saklanır ve bağlamasını silah gibi kullanarak onları korkutur, Ağrı Dağına, Peygamberin çeşmesine, Nuh'un gemisine yemin ettirir ki, onlara bir zarar

⁵ Diğer destanlarda da Al-Osmana sefer eden âşıklar vardır. "Aslı-Kerem" ve "Abbas ve Gülgez" destanlarını örnek gösterebiliriz: "Men Keremem geldim, getdim cahana, Seddim düşdü Al-Osmana, İran'a, Esli, güzeliyle yoxdu behane, Şirin canım yar yolunda qurbandı" (Azerbaycan, 1961: 91) veya "Aradım Osmani, gezdim Ecemi, Misri, İstanbul'u, Şam'ı görmüşüm, Nerde adı belli güzel varsa da, Arayıp ahtarıp hamı görmüşem" (Azerbaycan, 1961: 261)

vermeyecekler. Kaçaklar silahlarını bırakırlar, ama Aşığın onları aldattığını görünce yemin ettikleri için onu öldürmediklerini, ama Ağrı Dağının alametlerini tek tek söylemesini isterler. Âşık Alı tek tek bütün alametleri söyler ve kaçaklar onları bırakırlar. Âşık Alı köyüne gelir. Annesi, Besti Hanımın düğününün yapıldığını, onu başka bir erkeğe verdiklerini der. Âşık Alı düğün yerine gider, bağlamasını çıkararak okur ve sevgilisine beddua eder. Kız ve babası korkarlar. Besti Hanım Âşık Alı'ya gitmek istediğini söyler. Her kes Âşık Alı'nın hak aşığı olduğunu söyler, babası da kızın babasına istediği parayı verir ve o muradına erer.

2.1. Klasik destanlarla farklı ve benzer özellikleri:

Gökçeli Âşık Hacı'dan yazıya alınan bu destan, klasik destanlardan farklı ve ortak özelliklere sahiptir. İçerikten de gördüğümüz gibi bir kıza âşık olma ve gurbete gitme, geri dönme gününün düğün gününe tesadüf etmesi “Kitab-i Dede Korkut”tan başlayarak birçok destanlarda rastladığımız ortak konu ve motiflerdir. Ama bu destan daha çağdaş döneme ait olduğu için geleneksel destan motifinden birçok özelliklerini kaybetmesiyle dikkat çeker. Bunlardan en birincisi buta motifinin olmamasıdır. “Klasik sevgi destanlarıyla "âşık rivayeti" arasında orta mevkide duran ve daha çok metin yapısı, süje ve motifler seviyesinde birinciye meyil eden (destanda "buta motifi" yoktur) bu destan biyografik bilgi kontekstinde Âşık hakkında hafızalarda korunan bilgilerle sesleşir... Çünkü belirli tarihi şahsiyeti terennüm eden folklor eseri o şahsın kendisi tarafından yazılamaz; bu nedenle de destanın Alı'dan sonraki âşıklar tarafından oluşturulduğunu ihtimal edebiliriz”. (Âşık Alı, 2006: 9) Destanın strüktürü geleneksel destan yapısı

tarzındadır. Yani destan üç üstadname ile başlar ve duvakkapma (muhammes) ile biter. Adeta klasik destanlarda da diğer âşıklarla atışma olur ve başkahraman her zaman kazanır. Ayrıca destan kahramanının yanında bazen ona arkadaş gibi onunla yolculuk eden kişiler de görürüz ve “Aslı Kerem” destanında Sofi’nin yerine getirdiği görevi bu destanda da Gorcu Galaycı Aset üstlenmiştir. “Sefere çıkmadan önce dini meselelerde kendisine yardımcı olacak birini bulmalıdır. Bu yüzden “önce arkadaşını bul, sonra yola çık” denilmiştir. Rasulullah (sav) efendimiz bir kişinin tek başına yolculuk yapmasını uygun bulmaz”. (Karaca, 2006: 17) Genellikle tasavvufta önemli bilinen sefer kavramı, klasik sevgi destanlarına da yansımıştır. Ama Aşık Ali destanı Sovyet döneminde yazıya alındığı için ve birçok yasaklar nedeniyle eski destanlarda görülen birçok özelliklerin burada kaybolduğunu görüyoruz.

2.2. Destanda Mekân ve Tarih Bağlamında Ağrı

Destanda mekân olarak Gökçe, Nahçıvan, Kars, İğdır, Erzurum ve Ağrı bölgelerinin ismi geçmektedir. Bunlar arasında Ağrı Dağının tasvir ve vasfı özel bir yer alır. Ağrı ve çevresindeki kutsal mekân ve eşyaların (Peygamber çeşmesi, Nuh’un gemisi) yemin yeri olarak kabul edildiğini görüyoruz. Zilan kaçakları bu şeyler üzerine yemin ettikleri için Âşık Alı’yı öldürmüyorlar.

Ağrı Dağı, coğrafi ve tabii güzellikleri, mitolojik alametleriyle Âşık Alı’nın şiirlerinde dile getirilmektedir:

Havalanıb ərş uzunə qalxıbsan⁶,

Dağların sultanı nəər Ağrı dağı.

Payızın, baharın olub zimistan,

Səndən əskik olmaz qar, Ağrı dağı. (Gökçe, 2001: 368)

Bu mısralarda gerçekten de Ağrı Dağının coğrafi tanımını bulabiliriz. Ağrı Dağı, Türkiye'nin en büyük dağı olarak (5.137 m.) bilinmektedir. Şiirde Ağrı Dağının yazın bile çok soğuk olması ve hep karla örtülü olması da ifade edilmiştir. “Dağın zirvesinde Ağustos ayında bile ısı –6 dereceden aşağı düşmez. Yaz mevsiminin sıcak günlerinde normal ısı 0’ ın altında -6*,-10* arasında olur. Kar sınırı 4.000 - 4.500 metreden başlayan dağ, geniş bir alana egemen olduğu için, Karaköse’ nin birçok yerinden, Iğdır ilinin ve Nahçıvan’ ın her tarafından, Van, Erzurum, Kars, Ermenistan ve İran’ ın yüksek yerlerinden görülebilir. Bu dev kütlenin yakından görünüşü heybetli ve etkileyicidir.”⁷. Âşık Alı da bu görünüşten etkilenmiş, dağın doruğunun göklere değdiğini söylemiş, ona “dağların sultanı”, “ner” (devenin erkeyi güc ve dözüm, büyüklük simvolı...) vasıflarını takmıştır.

Ətəyində xan atlanır, xan düşər,

Ləşkər vurur mahallara qan düşər.

Hər dağdan irəli sənə gün düşər,

⁶ Ağrı Dağının yüceliği ve büyüklüğü de halk arasında çeşitli deyimlerde yansımıştır. Örneğin Zengezurun (şimdiki Ermenistan’ın Garakilse (Sisyan) ilinin Destekert köyünde yaşayan ninem Ceyran Memmedova’dan duyduğum “Senden Ağrı Dağı kadar razıyım” deyimini buna birer örnektir.

⁷ <http://www.dogubeyazit.adalet.gov.tr/htmls/agridagi.html>-22.09.2010

Səhər ağaranda dan, Ağrı dağı. (Gökçe, 2001: 369)

Ağrı Dağının efsanevi özelliği onun Nuh Tufanıyla ilgili olması ve Büyük Tufan'dan sonra Nuh'un gemisine ev sahipliği yapmasıdır⁸. Âşık Alı, Dağın alametlerini söylerken bu özelliğe de değinmiş, aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Səkkiz irzivandır cənnətin bağı,

Necə qapısı var, necə otağı.

Nuh gəmisini, peyğəmbərin bulağı,

Səndə hər nişanə var, Ağrı dağı. (Gökçe, 2001:369)

Hatta destanın başında Kul Allahkulu'ya atfedilen ustadnamede de Nuh peygamberin ismi geçer ve onun bin dokuz yıl yaşadığı söylenir:

Bivəfaya dedim: "Dur mənnən üzül"

Naməhrəmə baxma, gozdərim süzül,

Nuh omur eylədi min doqquz yüz il,

Sandı kıl, bir səhər, bir axşam qaldı. (Gökçe, 2001: 341)

Yukarıda değindiğimiz gibi Âşık Alı, Ağrı Dağındaki depremleri de kaleme almış, Ahura'nın yokoluşunu ifade etmiştir:

⁸ http://tr.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fr%C4%B1_Da%C4%9F%C4%B1

Aşıq Alı insanata sirridi,

Tozun qalxıb İrəvanı bürüdü.

Axşam üstü bir tərəfin yeridi,

Basdın Axuranı pir Ağrı dağı. (Gökçe, 2001: 369)

Deprem dehşetini betimleyen Âşık Alı, İrevan'a kadar bunun etkisinin olduğunu ve hatta deprem zamanını da söyler. Dikkat edersek sonuncu mısrada Ağrı Dağının pir olarak bilinmesini de görüyoruz.

Sonuç

Buraya yaylak şirini de ilave edib yekunlaştıra bilers

n. Ağrı dağı ve çevresi aşığa doğma yerleri hatırladır.

Kaynakça:

Âşık Alı. Eserleri. Bakü. Avrasiya Press, 2006

Azerbaycan Halk Destanları. I. Cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1961

Bayat Füzuli. Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. Folklor/edebiyat.Üç Aylık Kültür Dergisi Cilt: 12 Sayı: 46 2006/2

(http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/fuzuli_bayat_turk_mitolojisi_dag_kultu.pdf

f)

Elesger İslam. Sazlı-Sözlü Gökçe. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı, 1999

Gökçe Destanları ve Âşık Rivayetleri. Bakü, Seda Neşriyatı, 2001

Karaca Hayri. Tasavvufta Sefer Kavramı. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâmi Bilimler Ana Bilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2006

Meherreov Ziyeddin. XX. Asır Gökçe Aşık Muhiti. Bakü, “Azərbaycan Ansiklopedisi” Neşriyat Poligrafi Birliğı, 1997

Şamilov Ali. Ağ Âşık hakkında. "Oğuz eli" qez., 14 yanvar 1993.

Şamilov Ali. Âşık Alının üstadı kimdir? "Sovyet Nahçıvanı" qez., 27 aprel 1983